

Piotr Zamelski

ŚWIADOMOŚĆ PRAWNA W KOŚCIELE CZY ŚWIADOMOŚĆ KOŚCIOŁA?

Kościół Katolicki jest rzeczywistością wielowymiarową, która nie daje się zamknąć w metodologii jednej dyscypliny naukowej. W wymiarze duchowym teologia dostrzega w Kościele „społeczność i zarazem mistyczne Ciało Chrystusa, widzialne zgromadzenie, jak i wspólnotę duchową”¹. Istniejąc w widocznej strukturze materialnej, Kościół może być rozpoznawany jako wielka grupa społeczna, podmiot polityki i stosunków międzynarodowych, instytucja kultury, uczestnik stosunków ekonomicznych oraz wspólnota prawna. Kościół oraz poszczególne rezultaty jego działań w różnych obszarach życia społecznego stanowią zatem przedmiot zainteresowań wielu dyscyplin i subdyscyplin naukowych, w tym nauk prawnych. W sferze prawa świeckiego Kościół Katolicki jest przedmiotem regulacji prawnych, adresatem norm prawnych i rozstrzygnięć formułowanych przez kompetentne organy państwowe, podmiotem prawa międzynarodowego oraz stroną stosunków prawnych z osobami prawa publicznego i prywatnego. W sferze prawa kanonicznego Kościół Katolicki jest suwerennym prawodawcą i wykonawcą norm prawnych, zaś jego jurysdykcja personalna nad wiernymi przypomina *mutatis mutandis* władzę państwa nad swoimi obywatelami.

DR PIOTR ZAMELSKI – asystent Katedry Prawa Gospodarczego, Wydział Ekonomii i Zarządzania Politechniki Opolskiej, ul. Spychalskiego 5-7/58, 45-716 Opole, Polska; e-mail: p.zamelski@po.opole.pl

¹ SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Constitutio Dogmatica de Ecclesia Lumen gentium* (21.11.1964), AAS 57 (1965), s. 5-75; tekst polski w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 109-110, nr 8 [dalej cyt.: LG].

Wykazane okoliczności uzasadniają postawienie pytania o świadomość prawną w Kościele, które jako materia teoretyczno-prawa zostało zestawione z problemem teologicznym dotyczącym świadomości Kościoła. Podmiotem obu dymensji świadomości społecznej są wierni Kościoła Katolickiego, czyli wszyscy ochrzczeni (kan. 204 § 1)². Opracowanie nie zmierza do udzielenia wyczerpującej odpowiedzi na postawiony problem, jest to zresztą niemożliwe wobec wymogów metodologicznych obejmujących zbadanie stanu świadomości prawnej na reprezentatywnej próbie wiernych i trudności związane z interpretacją wyników. Rozważania są natomiast głosem w dyskusji na temat znaczenia i stanu świadomości eklezjalnej i prawnej członków Kościoła, w szczególności laikatu. W ramach opracowania znajdują się odniesienia kolejno do pojęcia i obszarów świadomości prawnej, treści i znaczenia świadomości Kościoła oraz roli świadomości prawnej w misji Kościoła.

1. POJĘCIE ŚWIADOMOŚCI PRAWNEJ

„Świadomość prawna jest elementem szerzej rozumianej świadomości społecznej, utożsamiana jest zazwyczaj z systemem poglądów i przekonań ludzkich dotyczących stosunków społecznych oraz relacji pomiędzy ludźmi a otaczającą ich rzeczywistością”³. Może być ujmowana w ujęciu jednostkowym lub zbiorowym, w obu przypadkach służąc społecznej integracji⁴. Pojęcie świadomości prawnej nie znajduje definicji legalnej w normach prawa kanonicznego i świeckiego, nie ulega jednak wątpliwości, że jest pojęciem prawnym. Podstawowe przejawy świadomości prawnej są identyfikowane z poczuciem moralności i sprawiedliwości, w którym przejawia się zrozumienie dla treści i znaczenia prawa naturalnego⁵. Intuicja prawnonaturalna jest ważnym elementem świadomości prawnej, nie wypełnia jednak całej treści tego pojęcia, które obejmuje również wiedzę na

² *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski w: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum, Poznań 1984 [dalej cyt.: KPK/83].

³ S.L. STADNICZEŃKO, *Urzeczywistnianie prawa w zatrudnianiu młodocianych w okresie transformacji*, Wydawnictwo UO, Opole 2000, s. 336.

⁴ S. JEDYNAK, *Świadomość prawna*, w: *Mały słownik etyczny*, red. S. Jedynak, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1994, s. 224.

⁵ STADNICZEŃKO, *Urzeczywistnianie*, s. 337.

temat obowiązującego prawa, postawy wobec niego, oceny treści norm prawnych oraz postulaty dotyczące zmian w dziedzinie legislacji lub orzecznictwa⁶. W żadnym wypadku świadomość prawna nie może być zredukowana do samej tylko znajomości stanu prawnego *de lege lata*, jak czynił to klasyczny pozytywizm prawniczy.

W definicjach świadomości prawnej powtarzają się trzy elementy: wiedza, oceny i postulaty dotyczące obowiązującego prawa. Dla przykładu, J. Lang postrzega świadomość prawną jako odzwierciedlenie treści norm prawnych oraz istotnych cech porządku prawnego w świadomości indywidualnej i grupowej. Tak rozumiana świadomość prawna agreguje pięć elementów składowych: znajomość podstawowych norm i zasad prawnych, wiedzę dotyczącą najważniejszych instytucji państwowych, oceny prawa i instytucji prawnych, postulaty dotyczące zmian obowiązującego prawa oraz przekonania dotyczące zachowań prawnie relewantnych⁷. Z kolei A. Gryniuk świadomość prawną ukazuje jako kategorię psychospołeczną, na którą składają się wiedza człowieka na temat norm prawnych i ich społeczno-politycznych uwarunkowań, oceny dotyczące okoliczności, w których norma prawna znajduje zastosowanie, oceny dotyczące przyswojonych i abstrakcyjnie ujmowanych norm prawnych, związanych z nimi postulatów *de lege ferenda* oraz konkretnych zachowań własnych i innych podmiotów, a także oceny stanowiące wzorzec reguły postępowania i sankcji, które funkcjonują w świadomości człowieka⁸. Wreszcie, w opinii A. Kojdera świadomość prawna obejmuje społeczną znajomość i ocenę obowiązującego prawa oraz formułowane postulaty jego zmian⁹. W kontekście zaprezentowanych poglądów należy zauważyć, że istotnym aspektem świadomości prawnej jest umiejętność formułowania ocen obowiązującego prawa i postulatów dotyczących jego utrzymania lub modyfikacji. Nie oznacza to oczywiście dążenia do permanentnej kontestacji porządku prawnego, co byłoby prostą drogą do anarchii, lecz potrzebę doskonalenia wolności wewnętrznej i odpowiedzialności moralnej za dokonywane czyny,

⁶ Por. Z. ZIEMBIŃSKI, *Wykłady socjologii dla prawników i administratywistów*, Wydawnictwo Przemiany, Warszawa 1990, s. 135-136.

⁷ W. LANG, *Świadomość prawna*, w: W. LANG, J. WRÓBLEWSKI, S. ZAWADZKI, *Teoria państwa i prawa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986, s. 499; cyt. za: STADNICZEŃKO, *Urzeczywistnianie*, s. 337.

⁸ A. GRYNIUK, *Świadomość prawna (Studium teoretyczne)*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1979, s. 56; cyt. za: STADNICZEŃKO, *Urzeczywistnianie*, s. 338.

⁹ A. KOJDER, *Godność i siła prawa. Szkice socjologiczno-prawne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001, s. 47.

w tym czyny nakazane lub dopuszczane przez prawo pozytywne. J. Feinberg uważa, że oprócz zagwarantowania człowiekowi określonych uprawnień, konieczne jest rozwijanie świadomości ich posiadania oraz wolności w posługiwaniu się nimi. Owa wolność może przejawiać się tak w formułowaniu roszczeń, jak również w dobrowolnej rezygnacji z tychże roszczeń poprzez darowanie, przebaczenie itp.¹⁰ Można zatem stwierdzić, że sumienie jest bazą świadomości prawnej, dla której wiedza prawna stanowi niezbędną nadbudowę. Odnoszenie kultury prawnej na samej tylko wiedzy i nawyków nieuchronnie prowadzi do relatywizmu aksjologicznego, a w konsekwencji do anomii i rozwiązań totalitarnych.

Świadomość prawna jest ważnym elementem kultury prawnej społeczeństwa, współtworzącym szeroko rozumianą kulturę społeczną¹¹. Podobnie jak inne aspekty kultury społecznej, kultura prawna rozwija się i ewoluje w rozmaitych relacjach życia społecznego, niejednokrotnie przechodząc poważne wstrząsy, kryzysy i przemiany. Dopóki jednak istnieje społeczność ludzka, trwa również jej kultura. Kultura prawna jest zatem trwalsza od samego prawodawcy, o czym świadczą losy narodów po upadku ich państw, w tym narodu polskiego po roku 1795. Kultura prawna zachowuje dużą zdolność do przenikania się z innymi kulturami prawnymi i społecznymi. Dla przykładu, „nie ulega wątpliwości że międzynarodowa zasada poszanowania godności ludzkiej wyrosła na gruncie klasycznej filozofii prawa naturalnego, który stanowi trwały nurt tradycji judeo-greko-rzymsko-chrześcijańskiej”¹². Przejawem zdolności asymilacyjno-adaptacyjnych kultury prawnej jest multicentryczność współczesnych systemów prawnych, które dążąc do unifikacji chętnie uznają i implementują akty prawne, akty typu *soft law* i judykaty wydawane przez organizacje międzynarodowe¹³. Podobnie zresztą przebiegał rozwój prawa kanonicznego, u początków którego nastąpiła recepcja zasad starożytnego

¹⁰ J. FEINBERG, *The Nature and Value of Rights*, „The Journal of Values Enquiry” 4 (1970), s. 243-257; TENŻE, *Postscriptum to the Nature and Value of Rights*, w: *In Bioethics and Human Rights: A Reader for Health Professionals*, ed. E.L. Bandman, Little, Brown, Boston 1970; cyt. za: STADNICZEŃKO, *Urzeczywistnianie*, s. 313.

¹¹ STADNICZEŃKO, *Urzeczywistnianie*, s. 338.

¹² J. KRUKOWSKI, *Godność ludzka podstawą praw i wolności człowieka w umowach międzynarodowych*, w: *Kultura i prawo. Materiały I Międzynarodowej Konferencji na temat „Podstawy jedności europejskiej”*, Lublin, 23-25 września 1998, red. J. Krukowski, O. Theisen, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, s. 193.

¹³ Zob. szerzej: E. ŁĘTOWSKA, *Trudności w przyswajaniu w Polsce praktyki państwa prawa*, w: *Zasada demokratycznego państwa prawnego w Konstytucji RP*, red. S. Wronkowska, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006, s. 205-209.

prawa rzymskiego. Zjawisko przenikania się kultur prawnych generuje niestety pewne zagrożenia dla prawa kanonicznego, które część wiernych zaczyna postrzegać przez pryzmat prawa świeckiego. Przejawem takiego stanu rzeczy jest chociażby roszczeniowość, brak posłuszeństwa i uznania dla autorytetu władzy kościelnej, niezrozumienie dla trwałości i nierozdzielności małżeństwa itp. W tym kontekście należy podkreślić wartość zachowania pewnego hermetyzmu prawa kanonicznego, również w aspekcie personalnym, będącego gwarancją utrzymania jego walorów aksjologicznych i teleologicznych wyznaczanych przez misję Kościoła.

Świadomość prawna wiernych Kościoła Katolickiego rozwija się dwutorowo: jako obywateli państwa i adresatów stanowionego przezeń prawa (aspekt zewnętrzny) oraz jako członków Kościoła, do których adresowane są normy prawa kanonicznego (aspekt wewnętrzny)¹⁴. Wspólnym elementem obu porządków są umowy zawierane pomiędzy Stolicą Apostolską i państwami (konkordaty). Poznanie reguł legislacji przyjętych przez władzę kościelną i państwową samo w sobie jest elementem świadomości prawnej, dostarcza bowiem podstawowej wiedzy o celach i wartościach zarówno prawa kanonicznego, jak i świeckiego. Intuicja prawnonaturalna, wzbogacona doświadczeniem życiowym i wiedzą z zakresu etyki, wydaje się bezpiecznym punktem wyjścia dla poznawania i internalizacji norm prawa kanonicznego, którego zasadą winno być odczytywanie i uwzględnianie wymogów ludzkiej natury. Świadomość przynależności do Kościoła łączy się wszakże z zaufaniem do stanowionych przezeń norm. Takiego założenia nie można natomiast przyjąć *a priori* w odniesieniu do prawa świeckiego, które z uwagi na sposób wyłaniania legislatywy i przebieg procesu legislacyjnego wykazuje z reguły pewien stopień podatności na wpływy lobbingu ideologicznego i ekonomicznego. Z tego względu jako możliwe, a współcześnie coraz bardziej prawdopodobne, jawi się wystąpienie dysonansu pomiędzy oczekiwaniami chrześcijańskiego sumienia a praktyką legislacyjną wielu państw. Wówczas świadomość prawna oparta na intuicji prawnonaturalnej staje się podstawowym kryterium krytycznej oceny prawa stanowionego. Szczytowym momentem takiej oceny jest uznanie nieważności normy prawnej ze względów etycznych, czego klasycznym przykładem w historii prawa stała się formuła Radbru-

¹⁴ Por. J. KRUKOWSKI, *Polskie prawo wyznaniowe*, wyd. IV, LexisNexis, Warszawa 2008, s. 76.

cha¹⁵. Prawo bowiem nie jest w żadnym wypadku zdolne przełamać ludzkiej natury, dlatego lekceważenie przez prawodawcę norm moralnych może prowadzić do rozkładu życia społecznego¹⁶. Przyczyn niezgodności prawa stanowionego z prawem naturalnym jest wiele, a ich pierwotne źródło tkwi w przyjętej koncepcji antropologicznej – przyjęta koncepcja osoby stanowi wszakże podstawę każdej praktycznej działalności¹⁷. W kontekście prowadzonych rozważań wystarczy podkreślić, że sytuacja taka godzi w proponowaną przez Kościół zasadę współdziałania z władzami państwowymi dla dobra człowieka i społeczeństwa¹⁸.

„Kształtowanie świadomości prawnej następuje w efekcie zróżnicowanych procesów komunikacji, przebiegających zarówno w zinstytucjonalizowanych, jak i nie zinstytucjonalizowanych formach”¹⁹. Należy podkreślić, że twórcze oddziaływanie na kulturę prawną społeczeństwa wpisuje się w misję prawodawcy, choć kształt i jakość owej kultury zależą od wielu zmiennych zależnych i niezależnych. Wśród owych zmiennych oddziałujących na świadomość prawną można wskazać m.in. stratyfikację społeczno-zawodową, uwarunkowania socjodemograficzne (wiek, płeć, sytuacja rodzinna, miejsce zamieszkania itp.), preferowane wartości i uznawane normy moralne, dotychczasowe doświadczenia oraz bezpośrednio i pośrednio kontakty z prawem, w szczególności z organami stosującymi prawo. Z kolei „zmienne sytuacyjne” oddziałują na świadomość prawną przy szczególnych uwarunkowaniach zewnętrznych, którymi mogą być np. historyczne przełomy, udział społeczeństwa w procesie tworzenia prawa, doniosłe społecznie reformy itp.²⁰ „W kształtowaniu się «obrazu prawa» a więc i uprawnień istotną rolę odgrywa system polityczny i społeczny, wa-

¹⁵ G. RADBRUCH, *Pięć minut filozofii prawa*, w: G. RADBRUCH, *Filozofia prawa*, tłum. E. Nowak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 241-243.

¹⁶ A. STELMACHOWSKI, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1998, ss. 15 i 19.

¹⁷ Por. K. WOJTYŁA, *Słowo końcowe po dyskusji nad Osobą i czynem*, w: K. WOJTYŁA, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2000, s. 368.

¹⁸ Por. SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes* (7.12.1965), AAS 58 (1966), s. 1025-1120; tekst polski w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, nr 76.

¹⁹ STADNICZEŃKO, *Urzeczywistnianie*, s. 339.

²⁰ Tamże, s. 338. Autor powołuje się na: M. BORUCKA-ARCTOWA, *Sposoby myślenia o uprawnieniach*, w: *Socjalizacja prawna*, red. M. Borucka-Arctowa, Ch. Kourilsky, Agencja Scholar, Warszawa 1993, s. 45-50.

runki jakie stwarza «podmiotowi» i jego autonomii w procesie socjalizacji»²¹. Komunikacja społeczna, uwzględniająca także etap socjalizacji pierwotnej, jest wobec tego nośnikiem świadomości prawnej, a w szerszym ujęciu całej kultury prawnej. Fakt ten wydaje się istotny dla prawodawcy kościelnego, który powinien dokładać starań, by przekaz treści prawnych miał formę dialogu pomiędzy władzą kościelną i wiernymi. Tak rozumiana komunikacja, będąca w swojej istocie formacją, nauczaniem i wyjaśnianiem wątpliwości, sprzyja budowaniu wśród wiernych świadomości prawnej opartej na zrozumieniu i zinternalizowaniu obowiązujących norm, przyczyniając się do umacniania świadomości Kościoła.

2. TREŚĆ I ZNACZENIE ŚWIADOMOŚCI KOŚCIOŁA

Tytułowe pojęcia świadomości prawnej w Kościele i świadomości Kościoła nie są wobec siebie przeciwstawne lub konkurencyjne, lecz komplementarne. Świadomość prawna w Kościele jest funkcją świadomości Kościoła, jednak w oderwaniu od misji uświęcania, nauczania i rządzenia może zostać zrelatywizowana do roli instrumentu służącego osobistym interesom i aspiracjom. Świadomością Kościoła jest bowiem otwartość na zrozumienie, czym jest Kościół Katolicki, następnie uznanie faktu własnej przynależności do tegoż Kościoła wraz z wynikającymi stąd prawami i obowiązkami, które służą ostatecznemu celowi w postaci zbawienia. „Kościół, zdając sobie sprawę z wielkości i tajemniczości, jaką zawiera w sobie, nie podał ścisłej definicji samego siebie, bo tajemniczy związek Boga z ludźmi przerasta możliwość ścisłych określeń. Są jednak opisy przybliżające poznanie natury Kościoła – do najbardziej charakterystycznych należą: Lud Boży, wspólnota sakramentalna, Mistyczne Ciało Chrystusa»²². Pomimo braku oficjalnej definicji, fakt przynależności do Kościoła ma charakter obiektywny i wynika z przyjęcia sakramentu chrztu.

W odniesieniu do świadomości Kościoła należy podkreślić, że z uwagi na szczególne cele świadomość Kościoła nie może być zrównywana ze świadomością przynależności do wspólnoty politycznej lub kulturowej, organizacji lub stronnictwa. W konsekwencji, wysiłki zmierzające do wyjaśniania i rozumienia istoty Kościoła nie mogą ograniczać się wyłącznie do zagad-

²¹ BORUCKA-ARCTOWA, *Sposoby*, cyt. za: STADNICZEŃKO, *Urzeczywistnianie*, s. 313.

²² W. GRANAT, *Kościół*, w: *Katolicyzm A-Z*, red. Z. Pawlak, Diecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1989, s. 214.

nień normatywnych i socjologicznych. Jak naucza Sobór Watykański II, „ze względu na samą ekonomię zbawienia wierni powinni uczyć się pilnie odróżniać prawa i obowiązki, jakie spoczywają na nich jako na członkach Kościoła, od tych, które przysługują im jako członkom społeczności ludzkiej. Niech starają się harmonijnie godzić jedne z drugimi, pamiętając o tym, że w każdej sprawie doczesnej mają obowiązek kierować się chrześcijańskim sumieniem, bo żadna działalność ludzka, nawet w sprawach doczesnych, nie może być wyjęta spod władzy Boga. W naszych zaś czasach jest szczególnie pożądanym, żeby to rozróżnienie i harmonia jak najjaśniej zabłyśły w sposobie działania wiernych, aby posłannictwo Kościoła pełniej mogło odpowiadać swoistym warunkom dzisiejszego świata. Jak bowiem należy uznać, że społeczność ziemską, słusznie poświęcając się troskom doczesnym, rządzi się właściwymi sobie zasadami, tak jednocześnie słusznie odrzuca się tę nieszczęsną doktrynę, która usiłuje zbudować społeczeństwo, nie licząc się wcale z religią, a wolność religijną obywateli zwalcza i niszczy” (LG 36). W tym kontekście należy zauważyć, że w świadomości Kościoła przejawia się konstytutywny aspekt transcendentny wobec doczesnych struktur społecznych i politycznych, uzasadniony odrębnością ontyczną i teleologiczną Kościoła. Owa charakterystyczna i trudna do zdefiniowania specyfika Kościoła musi znajdować wyraz także w systemie normatywnym i związanej z nim świadomości prawnej. Z tego względu za poważne zagrożenie dla norm i praktyki prawa kanonicznego należy uznać sekularyzację, która owocuje przenoszeniem standardów prawa świeckiego, świadcząc w istocie o nieprawidłowej identyfikacji obu porządków.

Prawodawca kościelny odwołuje się *implicite* do świadomości Kościoła przyjmując zasadę świadomego i zrównoważonego korzystania przez wiernych z należnych im uprawnień. Ukazując konsekwentnie Kościół jako wspólnotę wiernych podkreśla, że wypełnianie obowiązków i korzystanie z uprawnień powinno w każdym wypadku służyć dobru całego Kościoła, a nie tylko samym wiernym²³. Wobec wiernych formułuje wezwanie, by w wykonywaniu swoich praw, działając indywidualnie lub w stowarzyszeniach, mieli na uwadze dobro wspólne Kościoła, uprawnienia innych oraz własne obowiązki wobec drugich. Ponadto do prerogatyw władzy kościelnej zaliczono prawo domagania się, by wierni korzystali z umiarem z przysługujących im praw (kan. 223 KPK/83). Należy podkreślić, że „dobrem wspólnym w Kościele jest podporządkowanie wszystkiego ku osiągnięciu

²³ G. GHIRLANDA, *Wprowadzenie do prawa kościelnego*, tłum. S. Kobiałka, Wydawnictwo WAM, Księża Jezuiti, Kraków 1996, s. 82.

zbawienia”²⁴. Wobec wiernych oczekuje się zatem jednocześnie świadomości prawnej, implikującej znajomość praw i obowiązków, oraz świadomości Kościoła gwarantującej odpowiedzialne z nich korzystanie, nie wykluczając ograniczania się w korzystaniu ze swoich praw, jeżeli wymaga tego sytuacja²⁵. Co więcej, w każdej zdrowej społeczności ludzkiej indywidualne roszczenia wymagają uwzględniania potrzeb całego społeczeństwa, które z kolei nie może lekceważyć dążeń swoich poszczególnych członków. Prawo kanoniczne, pragnąc łączyć regulacje prawne z życiem codziennym, zmierza zatem do urzeczywistniania równowagi pomiędzy prawami i obowiązkami wiernych²⁶.

Jednym z założeń Soboru Watykańskiego II było położenie większego nacisku na udział wiernych w życiu Kościoła, w szczególności wiernych świeckich²⁷. Niezależnie od trudności w recepcji nauki soborowej, które w drugiej połowie XX w. najostrej ujawniły się w krajach Europy Zachodniej, nadany wówczas impuls doprowadził do rozwoju wielu interesujących inicjatyw. Zwiększyło się także teoretyczne i praktyczne zainteresowanie wiernych świeckich prawem kanonicznym, co w naturalny sposób przełożyło się na poziom ich świadomości prawnej. Sprzyjającą okolicznością w tym względzie okazała się reforma prawa kanonicznego przeprowadzona przez św. Jana Pawła II, wyraźnie podkreślająca duszpastersko-formacyjny walor kościelnego prawodawstwa. Wszakże prawo kanoniczne konkretyzuje wiele reguł wyznaczających funkcjonowanie wspólnoty kościelnej, zaś fakt przynależności do wspólnoty pociąga za sobą potrzebę jej poznawania. W ten sposób potwierdza się teza, iż świadomość prawna w Kościele służy upowszechnianiu świadomości Kościoła. Równocześnie jednak poszerzanie kręgu osób czynnie zainteresowanych prawem kanonicznym pociąga za sobą ryzyko przenoszenia negatywnych wzorców aksjologii

²⁴ S. KASPRZAK, *Wybrane zagadnienia z Prawa Kościelnego*, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz–Lublin 2000, s. 41.

²⁵ J. KRUKOWSKI, *Wierni chrześcijanie*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. II/1: *Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie. Część II. Ustrój hierarchiczny*, red. J. Krukowski, Pallottinum, Poznań 2005, s. 41-42. Autor powołuje się na: J.I. ARRIETA, *I diritti dei soggetti nell' ordinamento canonico*, „Fidelium Iura” 1 (1991), s. 29-30.

²⁶ L. GEROSA, *Prawo Kościoła*, tłum. I. Pękalski, Pallottinum, Poznań 1999, s. 99; P. ZAMELSKI, *Równowaga praw i obowiązków implikacją zasady dobra wspólnego*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2014, s. 192-195.

²⁷ Por. SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Decretum de apostolatu laicorum Apostolicam actuositatem* (18.11.1965), AAS 59 (1966), s. 837-864; tekst polski w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, s. 377-401.

i praktyki prawa świeckiego, często nieświadomie. W tym aspekcie świadomość Kościoła, znacznie przekraczająca kwestie prawne, jawi się jako nieodzowny środek korygujący nazbyt spłyconą świadomość prawną w odniesieniu do zadań prawa kanonicznego.

3. ROLA ŚWIADOMOŚCI PRAWNEJ W MISJI KOŚCIOŁA

Normy prawne, jako formalny wyznacznik ludzkich zachowań, oddziałują także na sposób realizowania misji Kościoła, choć nie mogą oddziaływać na jej istotę. Połączenie w świadomości prawnej członków Kościoła formalnie niezależnych od siebie porządków prawa kościelnego i prawa świeckiego zmierza do urzeczywistniania na gruncie jurysprudenencji, legislacji i praktyki prawniczej ewangelicznego wezwania, by oddać „Cesarowi to, co należy do Cezara, a Bogu to, co należy do Boga” (Mt 22,21). Z uwagi na hierarchię celów i wartości oraz niedoskonałość norm prawnych, świadomość prawna musi być korygowana i ukierunkowywana przez świadomość Kościoła. Dopiero wówczas kultura prawna Kościoła i jego członków nabiera walorów formacyjnych i misyjnych. Wówczas również normy prawne są zdolne spełniać właściwą im rolę w misji Kościoła. Realne prawo może wszakże zaistnieć dopiero w procesie jego urzeczywistniania²⁸.

W odniesieniu do zagadnienia świadomości prawnej w Kościele należy podkreślić pierwszeństwo jej aspektu wewnętrznego, odnoszącego się do prawa kanonicznego. Podstawą rozwoju tak rozumianej świadomości prawnej jest poznawanie i internalizacja norm prawa kościelnego, które jest porządkiem normatywnym o zadaniach nie tylko organizacyjnych, ale nade wszystko duszpastersko-wychowawczych. Prawo kanoniczne wpisuje się w nauczanie Kościoła i jemu winno być podporządkowane. Oczywiście niemożliwe i zarazem niepotrzebne byłoby oczekiwanie pełnego przyswojenia norm prawa kanonicznego przez ogół wiernych – istotą chrześcijaństwa jest wszakże prymat ducha nad literą (por. 2 Kor 3,6), a tym samym służebność normy wobec wartości. Wspólnotowy i powszechny charakter Kościoła, uwzględnione w samej jego nazwie, domagają się jednak znacznego zaangażowania ze strony wiernych, także w sferze rozwoju świadomości prawa kościelnego. Jeżeli prawo kościelne nie będzie poznawane przez wiernych, nie będzie w stanie spełniać żadnego z przypisywanych

²⁸ A. KAUFMANN; cyt. za: J. ONISZCZUK, *Filozofia i teoria prawa*, C.H. Beck, Warszawa 2008, s. 682-683.

mu zadań organizacyjnych i duszpasterskich, co stanowi zagrożenie dla dyscypliny i integralności widzialnych struktur Kościoła. Świadomość prawna w Kościele wykazuje tym samym fundamentalne konotacje chrystologiczne i eklezjologiczne; jeżeli bowiem Chrystus ustanawiał dla swoich uczniów ogólne reguły i wydawał im konkretne polecenia, Jego władza prawodawcza winna być nadal wykonywana przez Kościół – „wyposażoną w organa hierarchiczne społeczność i zarazem mistyczne Ciało Chrystusa, widzialne zrzeszenie i wspólnotę duchową” (LG 8; por. Łk 10,16).

Mając na uwadze zasadnicze znaczenie prawa kanonicznego dla rozwoju świadomości prawnej w Kościele należy postawić pytanie o optymalny poziom znajomości i refleksji prawnej wśród wiernych. W doktrynie prawa dominują poglądy, według których poziom taki zostałby osiągnięty, gdyby każdy dysponował pewnym podstawowym zorientowaniem oraz pewnym zasobem informacji, których przyswojenie jest niezbędne ze względu na zadania i funkcje pełnione w życiu społecznym. Ponadto potrzebny jest łatwy dostęp do informacji prawnych w sytuacji, gdy są one konieczne do podejmowania bieżących decyzji. Na tej podstawie informacje o prawie, w tym również o prawie kanonicznym, można podzielić na trzy grupy: informacje podstawowe, informacje niezbędne ze względu na wymagania określonych funkcji i zadań w społeczeństwie oraz informacje potrzebne *ad hoc* do podejmowania bieżących decyzji²⁹. Gdy mowa o prawie kanonicznym, informacje podstawowe w znacznym stopniu odpowiadają treściowo i funkcjonalnie świadomości Kościoła, która wyznacza dziedzinę i sposób oddziaływania prawa kanonicznego, uzupełnionej ogólną wiedzą o strukturze, źródłach, przedmiocie i metodzie prawa kanonicznego. Z kolei niezbędne, użyteczne informacje o prawie kanonicznym obejmują przede wszystkim materię obowiązków i praw wiernych, których wykonywanie winno odbywać się zawsze we wspólnocie z Kościołem (kan. 209 § 1 KPK/83). Co istotne, prawodawca kościelny nie ustanawia poszczególnych obowiązków i praw, lecz potwierdza ich ważność oraz gwarantuje ich poszanowanie³⁰. Spośród obowiązujących w tym względzie norm szczególnie ważny dla realizowania misji Kościoła pozostaje obowiązek i zarazem prawo wiernych świeckich do poznawania nauki chrześcijańskiej w sposób dostosowany do ich możliwości i zajmowanej pozycji tak, aby „mogli żyć zgodnie z nauką chrześcijańską, a także sami ją głosić oraz

²⁹ F. STUDNICKI, *Znajomość i nieznanomość prawa*, „Państwo i Prawo” 4 (1962), s. 578-579; cyt. za: STADNICZEŃKO, *Urzeczywistnianie*, s. 335.

³⁰ KRUKOWSKI, *Wierni chrześcijanie*, s. 23-24.

bronić w razie potrzeby, jak również mieć swój udział w wykonywaniu apostołatu” (kan. 229 § 1 KPK/83).

Nieco inaczej rzecz ma się ze świadomością prawną w dziedzinie prawa świeckiego, w szczególności regulacji pozostających w korelacji z misją Kościoła i treścią Magisterium. O ile bowiem zadaniem prawa kanonicznego jest wspieranie i organizowanie misji Kościoła, celem prawa świeckiego jest organizacja życia społecznego we wspólnocie politycznej. Idąc dalej, o ile prawo kanoniczne jednoznacznie czerpie z prawa naturalnego i Objawienia, porządki prawne państw współczesnych często opierają się na relatywistycznej i materialistycznej wizji świata. Przedstawione uwarunkowania, a także tryb tworzenia prawa świeckiego i rozmaite zależności z nim związane, niejednokrotnie skutkują poważnymi rozbieżnościami pomiędzy prawem stanowionym i prawem naturalnym. W wielu systemach prawnych wspomniane względy ideologiczne i ekonomiczne motywują do przekraczania kolejnych granic normatywnych kojarzonych od tysiącleci z prawem naturalnym. Wierni Kościoła muszą zatem odznaczać się nie tylko znajomością obowiązującego ich prawodawstwa, ale również świadomością Kościoła i jego nauczania, dzięki którym mogą na różne sposoby partycypować w procesie tworzenia i urzeczywistniania prawa, dając świadectwo swojej aprobaty lub sprzeciwu. Za potrzebą rozwijania świadomości prawnej wśród wiernych przemawia także naturalna ludzka potrzeba zaufania do władzy politycznej, której przejawem może stać się zjawisko moralizacji prawa stanowionego polegające na apriorycznym przypisywaniu normom prawnym waloru słuszności moralnej³¹. Bez świadomości Kościoła i znajomości prawa kanonicznego niebezpieczne tendencje świeckich porządków prawnych zaczynają oddziaływać destrukcyjnie na realizowanie misji Kościoła. Z kolei rozwijanie świadomości Kościoła i świadomości prawnej w Kościele służy twórczemu korzystaniu z pożytecznych instytucji materialnych i procesowych prawa świeckiego oraz korekcie aksjologicznej procesu jego stanowienia i urzeczywistnienia.

*

„We wspólnocie kościelnej wymóg prawa stale jest wzywany do poddania się skorygowaniu przez miłość”³². Postawa miłości, której źródło, treść i konsekwencje znacznie przekraczają możliwości analityczne i praktyczne

³¹ Por. ZIEMBIŃSKI, *Wykłady*, s. 136.

³² GEROSA, *Prawo*, s. 100.

nauk prawnych, stanowi fundament Kościoła oraz punkt wyjścia dla budowania świadomości eklezjalnej. Miłość jest najdoskonalszą formą odniesienia osoby do osoby i fundamentalnym przesłaniem chrześcijańskiego personalizmu³³, dlatego jej urzeczywistnianie w misji Kościoła nakazuje traktować zbawienie człowieka jako cel i sens kościelnego nauczania i prawodawstwa. Zbawienie oznacza wszakże osiągnięcie przez człowieka absolutnego dobra i całkowite uwolnienie od jakiegokolwiek zła³⁴, jest przeto pierwszym oczekiwaniem płynącym z postawy miłości. W tym kontekście wręcz obowiązkiem prawodawcy kodeksowego jest zobowiązanie wiernych do roztropnego korzystania z przysługujących im uprawnień, aby nie zostało narażone dobro jakiegokolwiek osoby ludzkiej.

Świadomość prawna wiernych potrzebuje nieustannej korekty przez opartą na miłości świadomość Kościoła. Oddziaływanie świadomości eklezjalnej wzbogaca świadomość prawną w odniesieniu do prawa kościelnego poprzez ukazanie jego ostatecznych celów i wartości. Jednakże wierni, będąc uczestnikami dwóch powszechnych porządków prawnych, niejednokrotnie stają wobec norm prawnych nie dających się pogodzić z chrześcijańskim sumieniem i ponoszą konsekwencje dokonywanych wyborów. Niestety, na przestrzeni dziejów liczne były próby narzucania społeczeństwu kultury prawnej oderwanej od dziedzictwa pokoleń, a tym samym sprzecznej z żywotnymi potrzebami ludzi³⁵. W takiej sytuacji w świadomości Kościoła wierni znajdują potwierdzenie prawdziwości norm moralnych, które zyskują dodatkowe oparcie w autorytecie tradycji i żywej wspólnoty. Co więcej, zintegrowana wokół miłości świadomość Kościoła i jego porządku prawnego może twórczo oddziaływać na świadomość prawną w dziedzinie prawa świeckiego, a tym samym na jego bardziej właściwe urzeczywistnianie. Kluczową kwestią pozostaje zachowanie odrębności porządków normatywnych, która nie wyraża się w konkurencji pomiędzy nimi, lecz w naturalnej hierarchii wartości i odmiennych funkcjach realizowanych w życiu społecznym na zasadzie komplementarności.

³³ Por. K. WOJTYŁA, *Miłość i odpowiedzialność*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2010, s. 42.

³⁴ Zob. S. MOYSA, *Zbawienie*, w: *Katolicyzm A-Z*, s. 397 i n.

³⁵ KOJDER, *Godność*, s. 281.

BIBLIOGRAFIA

Źródła prawa

- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski w: Kodeks Prawa Kanonicznego, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallotinum, Poznań 1984.
- SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, Constitutio dogmatica de Ecclesia Lumen gentium (21.11.1964), AAS 57 (1965), s. 5-75; tekst polski w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, Pallotinum, Poznań 2002, s. 104-166.
- SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes (7.12.1965), AAS 58 (1966), s. 1025-1120; tekst polski w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, Pallotinum, Poznań 2002, s. 526-606.
- SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, Decretum de apostolatu laicorum Apostolicam actuositatem (18.11.1965), AAS 59 (1966), s. 837-864; tekst polski w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, Pallotinum, Poznań 2002, s. 377-401.

Literatura

- ARRIETA JUAN I., I diritti dei soggetti nell' ordinamento canonico, *Fidelium Iura* 1 (1991), s. 9-47.
- BORUCKA-ARCTOWA MARIA, Sposoby myślenia o uprawnieniach, w: Socjalizacja prawa, red. M. Borucka-Arctowa, Ch. Kourilsky, Warszawa 1993, s. 45-50.
- FEINBERG JOEL, Postscriptum to the Nature and Value of Rights, w: In Bioethics and Human Rights: A Reader for Health Professionals, ed. E.L. Bandman, Little, Brown, Boston 1970.
- FEINBERG JOEL, The Nature and Value of Rights, *The Journal of Values Enquiry* 4 (1970), s. 243-257.
- GEROSA LIBERO, Prawo Kościoła, tłum. I. Pękalski, Pallotinum, Poznań 1999.
- GHIRLANDA GIANFRANCO, Wprowadzenie do prawa kościelnego, tłum. S. Kobiałka, Wydawnictwo WAM, Księża Jezuitów, Kraków 1996.
- GRANAT WINCENTY, Kościół, w: Katolicyzm A-Z, red. Z. Pawlak, Diecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1989.
- GRYNIUK ANNA, Świadomość prawna (Studium teoretyczne), Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1979.
- JEDYNAK STANISŁAW, Świadomość prawna, w: Mały słownik etyczny, red. S. Jedynek, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1994, s. 224.
- KASPRZAK SYLWESTER, Wybrane zagadnienia z Prawa Kościelnego, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz, Lublin 2000.
- KOJDER ANDRZEJ, Godność i siła prawa. Szkice socjologiczno-prawne, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.
- KRUKOWSKI JÓZEF, Godność ludzka podstawą praw i wolności człowieka w umowach międzynarodowych, w: Kultura i prawo. Materiały I Międzynarodowej Konferencji na temat „Podstawy jedności europejskiej”, Lublin, 23-25 września

- 1998, red. J. Krukowski, O. Theisen, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, s. 178-202.
- KRUKOWSKI JÓZEF, Polskie prawo wyznaniowe, wyd. IV, LexisNexis, Warszawa 2008.
- KRUKOWSKI JÓZEF, Wierni chrześcijanie, w: Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, t. II/1: Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie. Część II. Ustrój hierarchiczny, red. J. Krukowski, Pallottinum, Poznań 2005, s. 15-42.
- LANG WIESŁAW, Świadomość prawna, w: WIESŁAW LANG, JERZY WRÓBLEWSKI, SYLWESTER ZAWADZKI, Teoria państwa i prawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986.
- ŁĘTOWSKA EWA, Trudności w przyswajaniu w Polsce praktyki państwa prawa, w: Zasada demokratycznego państwa prawnego w Konstytucji RP, red. S. Wronkowska, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006, s. 205-209.
- MOYSA STEFAN, Zbawienie, w: Katolicyzm A-Z, red. Z. Pawlak, Diecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1989, s. 397-400.
- ONISZCZUK JERZY, Filozofia i teoria prawa, C.H. Beck, Warszawa 2008, s. 682-683.
- RADBRUCH GUSTAV, Pięć minut filozofii prawa, w: GUSTAV RADBRUCH, Filozofia prawa, tłum. E. Nowak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 241-243.
- STADNICZEŃKO STANISŁAW L., Urzeczywistnianie prawa w zatrudnianiu młodocianych w okresie transformacji, Wydawnictwo UO, Opole 2000.
- STELMACHOWSKI ANDRZEJ, Zarys teorii prawa cywilnego, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1998.
- STUDNICKI FRANCISZEK, Znajomość i nieznajomość prawa, *Państwo i Prawo* 4 (1962), s. 577-597.
- WOJTYŁA KAROL, Miłość i odpowiedzialność, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2010.
- WOJTYŁA KAROL, Słowo końcowe po dyskusji nad Osobą i czynem, w: KAROL WOJTYŁA, Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2000, s. 349-369.
- ZAMELSKI PIOTR, Równowaga praw i obowiązków implikacją zasady dobra wspólnego, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2014.
- ZIEMBIŃSKI ZYGMUNT, Wykłady socjologii dla prawników i administratywistów, Wydawnictwo Przemiany, Warszawa 1990.

Świadomość prawna w Kościele czy świadomość Kościoła?

Streszczenie

Przedmiotem opracowania „Świadomość prawna w Kościele czy świadomość Kościoła?” jest problem świadomości prawnej wiernych Kościoła Katolickiego ujęty w szerszym aspekcie świadomości Kościoła. Wierni są związani jednocześnie normami prawa kościelnego i prawa świeckiego, które w swoich normach uwzględnia szereg spraw ważnych z punktu widzenia działalności i misji Kościoła. Niejednokrotnie zdaje się, że normy prawa świeckiego nie dają się pogodzić z nauczaniem Kościoła, co

zmusza wiernych do dokonywania świadomych i odpowiedzialnych wyborów. Sytuacja taka stanowi zarazem probierz zgodności prawa państwowego z prawem naturalnym, któremu prawo kanoniczne pragnie pozostać wierne. W ten sposób opracowanie dokonuje połączenia problematyki prawa kanonicznego z zagadnieniami teorii i filozofii prawa oraz eklezjologii. Rozważania są głosem w dyskusji na temat znaczenia i stanu świadomości eklezjalnej i prawnej członków Kościoła, w szczególności laikatu. W ramach rozważań odniesiono się kolejno do pojęcia i obszarów świadomości prawnej, treści i znaczenia świadomości Kościoła oraz roli świadomości prawnej w misji Kościoła. Na zakończenie rozważań dokonano ich podsumowania.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne, prawo naturalne, pedagogika prawa, socjologia prawa, teoria i filozofia prawa

Legal Awareness in the Church, or the Awareness of the Church?

S u m m a r y

The article entitled “Legal Awareness in the Church, or the Awareness of the Church” presents the issue of the legal awareness of the members of the Catholic Church against the broader background of the awareness of the Church. Members of the Church are bound by the norms of both ecclesiastical and secular law, the latter setting out the norms for a variety of issues crucial to the activities and mission of the Church. Not infrequently the norms of secular law are irreconcilable with the teaching of the Church, and Church members have to make informed and responsible decisions. Such a situation puts to the test the consistency of a state’s law with natural law, with which canon law endeavours to comply. Thus the article makes a synthesis of issues related to canon law with questions framed by legal theory, the philosophy of law, and by ecclesiology. The author adds his voice to the debate concerning the significance and level of ecclesiastical and legal awareness of the members of the Church, and in particular of lay people. The article addresses the definition and areas of legal awareness, the content and meaning of the awareness of the Church, and also the role of legal awareness in the mission of the Church. In the conclusion of the article there is a summary of the issues it addresses.

Key words: canon law, natural law, the pedagogy of law, the sociology of law, legal theory and the philosophy of law

Information about Author: PIOTR ZAMELSKI, Ph.D. – assistant professor in the Department of Economic Law, Faculty of Economics and Management at Opole University of Technology, ul. Szychałskiego 5-7/58, 45-716 Opole, Poland; e-mail: p.zamelski@po.opole.pl